

© ГУЛЕНКО ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ – ЗДОБУВАЧ КАФЕДРИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА НАН УКРАЇНИ

Ю.М. ГУЛЕНКО

ТЕРОРИЗМ ЯК СИСТЕМНЕ СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Розглянуто масштабний прояв міжнародного тероризму, який потрібно тлумачити як реакцію на стрімкий процес глобалізації, зокрема складний стан міжнародних відносин, геополітичні суперечності, соціальний дисбаланс. Порівняно позицію вітчизняного законодавця та міжнародні підходи до визначення тероризму. Узагальнено антитерористичну політику України та наголошено на її невідповідності особливостям міжнародного тероризму.

Ключові слова: тероризм, суспільна стабільність, антитерористична політика держави, міжнародна структура тероризму, методи силового тиску, антитерористичне законодавство.

Рассмотрено масштабное проявление международного терроризма, которое нужно объяснять как реакцию на стремительный процесс глобализации, в частности сложное состояние международных отношений, геополитические противоречия, социальный дисбаланс. Автор сравнил позицию отечественного законодателя и международные подходы к определению терроризма. Обобщенно антитеррористическую политику Украины и отмечено ее несоответствие особенностям международного терроризма.

Ключевые слова: терроризм, общественная стабильность, антитеррористическая политика государства, международная структура терроризма, методы силового воздействия, антитеррористическое законодательство.

Considered a major manifestation of international terrorism, which must be interpreted as a response to rapid process of globalization, in particular complex state of international relations, geopolitical conflict, social imbalance. The author compared the position of national legislators and international approaches to the definition of terrorism. Generalized anti-terrorist policy of Ukraine and emphasized its non-compliance features of international terrorism.

Key words: terrorism, social stability, antiterrorist policy of a state, international structure of terrorism, methods of pressure, antiterroristical legislation.

Антагонізми розвитку й утримання породжують пошук шляхів до компромісного врегулювання суперечностей. Історія розвитку людства протягом останнього тисячоліття зазнала всіляких змін, але явища протиправні, такі, що підривають стан правопорядку, у більшості випадків не змінюються. ХХІ ст. кидає зухвалий виклик сучасній цивілізації, яка опинилась перед складною дилемою. З одного боку, приголомшуючий рівень розвитку свободи, самовизначення націй, а з другого, підтримання сталого звичайного розвитку існування, врегулювання певних явищ, та, без сумніву, боротьби з побічними негативними проявами. Серед негативних проявів на тлі боротьби народів маємо класичну складову: злочин – тероризм¹.

Як показує сучасність, тероризм став суттєвим чинником, що порушує загальносвітовий порядок, і дане явище належать до розряду злочинів міжнародного

правопорядку. Потрібно визнавати існування гострої проблеми явища тероризму та констатувати малоефективний пошук шляхів і способів подолання цього злочинного соціально-системного явища. Якщо людство у нових умовах має рахуватися з ним, відповідно його слід детально вивчити, як вивчити причини й умови, що живлять цей злочин міжнародного характеру. Усім відомо, що нині суть терористичної діяльності зводиться до жорстоких нелюдських дій, що вчиняються з метою масового залякування та пригнічення духу тих, хто здатний протистояти цьому неконтрольованому насильству. Більшість науковців визнають, що тероризм – це багатоаспектне, суперечливе, складне соціальне явище, через ці властивості ускладнюється сам процес об'єктивного та адекватного формулювання його поняття.

Для детальнішого дослідження, як вже зазначалось неодноразово, чіткого, відповідного та точного визначення поняття тероризму, слід залучити спеціалістів різних професій – юристів, криміналістів, політологів, філологів, економістів. Саме це поєднання різних аспектів самостійних наукових бачень цієї проблеми жодним чином не ускладнить її вирішення, а лише сприяє розкриттю сутності явища. Ми можемо спостерігати різну політико-правову практику різних держав, їхні ідеологічні установки, різні напрями міжнародної політики, які відрізняються розумінням тероризму. Вказане об'єднання зусиль дасть можливість з'ясувати, чи є фактичне місце для впливового фактора суб'єктивного підходу та тлумачення поняття тероризму офіційними речниками держав, що стосується внутрішньо-політичного і геополітичного рівнів. Це дасть вітчизняній науці визначати свій варіант поняття тероризму, та в подальшому – узгоджувати його з існуючими міжнародними актами.

Для детального аналізу та розуміння поняття тероризму як явища пропонуємо розглянути різні погляди дослідників. Так, власне бачення поняття тероризму має В. Петрищев. Він зазначає, що тероризм – це систематичне, соціально і політично вмотивоване, ідеологічно обумовлене використання насильства або погроз застосування такого, за допомогою якого через залякування фізичних осіб здійснюється управління їхньою поведінкою у вигідному для терористів напрямі, і досягається визначена терористами мета². Дослідник Є. Кожушко дає визначення тероризму як тактиці політичної боротьби, що характеризується систематичним застосуванням ідеологічно мотивованого насильства та виражається у вбивствах, диверсіях, саботажах, викраденнях та інших діях, які становлять загрозу життю і безпеці людей³.

Для порівняння наведемо офіційне для України визначення поняття тероризму, наведене в Законі України “Про боротьбу з тероризмом” 20.03.2003 р. (№ 638-IV): “тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей”. Порівняймо його з Федеральним законом РФ «Про протидію тероризму» (в редакції 03.05.2011р.), де під тероризмом розуміється “ідеологія насильства і практика впливу на прийняття рішень органами державної влади, органами місцевого самоврядування або міжнародними організаціями, пов'язана із залякуванням насильством і (або) іншими формами протиправних насильницьких дій”⁴. Можемо побачити суттєві відмінності.

Аналіз вищевказаних двох понять дає зрозуміти, що поняття «тероризм» у них трактується винятково в політичному сенсі. Проте не можна не відзначити, що згідно російського законодавства тероризмом визнається будь-яка ідеологія насильства. Принагідно додамо, що під таке визначення цілком підпадає комуністична ідеологія. При цьому під терористичну діяльність може підпадати навіть трансляція через ЗМІ вимог терористів або відомості про число заручників, якщо ця інформація приховується антитерористичним центром.

На особливу увагу заслуговує правове регулювання режиму в районі проведення антитерористичної операції⁵. Вітчизняний законодавець майже повністю перейняв положення російського Закону, та передбачає собою умови тотального обмеження прав і свобод громадян за спрощеною схемою. Конституція України (ст. 64) зазначає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Таким чином, законодавство України передбачає три основні різновиди надзвичайних режимів: 1) надзвичайний стан; 2) надзвичайна екологічна ситуація; 3) воєнний стан. Правову основу введення надзвичайних режимів, крім норм Конституції України (ст. 92, 106), становлять Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р., «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р., «Про правовий режим воєнного стану» від 6 квітня 2000 р., а також Закон України та Указ Президента України про введення відповідного надзвичайного режиму в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України.

Як видно із норм чинного законодавства, здійснення масових терористичних актів підпадає під так званий вид режиму надзвичайного стану. Рішення щодо проведення антитерористичної операції приймається залежно від ступеня суспільної небезпеки терористичного акту керівником Антитерористичного центру при Службі безпеки України за письмовим дозволом Голови Служби безпеки України або керівником координаційної групи відповідного регіонального органу Служби безпеки України за письмовим дозволом керівника Антитерористичного центру при Службі безпеки України, погодженим з Головою Служби безпеки України⁶. Про рішення щодо проведення антитерористичної операції негайно інформується Президент України. Тобто два законодавчі акти містять різні положення стосовно запровадження обмеження прав і свобод громадян.

Режим проведення антитерористичної операції впроваджує обмеження прав, властиві режиму надзвичайного положення. Але, на відміну від надзвичайного та воєнного стану, режим проведення антитерористичної операції не обмежений ні в часі, ні територіально і не включає яких-небудь механізмів відповідальності, а також вільний від парламентського і міжнародного контролю.

Ще одним порушенням, на нашу думку, є те, що при умові введення надзвичайного та воєнного стану відповідні укази Президента України мають містити: обґрунтування необхідності введення такого стану; межі території, на якій вводиться такий стан, час його введення і строк, на який він вводиться; вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини та громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного чи надзвичайного стану, а також перелік тимчасових обмежень прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень тощо.

Тобто процедура введення воєнного та надзвичайного стану детально регламентована двома відповідними законами. Натомість режим проведення антитеро-

ристичної операції значною мірою містить обмеження прав і свобод, ідентичні обмеженням передбачених для режиму надзвичайного або воєнного станів. Проте його обґрунтування, строк дії, місце, керівні особи, запровадження та відміна абсолютно підвладні та підконтрольні силовим структурам. Що стосується недоторканості житла, закон фактично скасував її судовий захист: режим антитерористичної операції може бути миттєво введений і так само швидко скасований в будь-якому місті, будь-якому будинку, на порозі будь-якої квартири⁷.

Закон «Про боротьбу з тероризмом» дає змогу використання військової потужності держави проти терористів без жодних обмежень. Задіяні можуть бути не лише підрозділи і військові частини, але й, за рішенням Президента, об'єднання Збройних Сил, тобто цілі армії⁸. Не можна виключити (закон цього і не виключає) проведення антитерористичної операції у масштабі всієї країни. Особливо цікавим є те, що цей закон дає змогу застосування військової сили і для «припинення міжнародної терористичної діяльності за межами території України». Цією самою нормою узаконено як завдання ударів з власної території по чужій проти «терористів, що знаходяться там, і (або) їхніх баз», так і використання Збройних Сил України за її межами.

Таким чином, можна узагальнити, що вироблення вітчизняними науковцями власного визначення поняття “тероризму” та його закріплення в національному законодавстві залежить від того, як давно наша держава зіткнулася з цією проблемою. На це впливає також тривалість і характер протистояння держави та суспільства терористичним організаціям. Конкретним прикладом цього твердження слугує досвід США, ця країна докладає всіх зусиль, щоб детально та якомога точніше регламентувати своє федеральне законодавство у параграфах, пов'язаних з боротьбою з тероризмом. Американський аналітик Б. Хофман з цього приводу зазначає, що причини розбіжностей у визначенні поняття тероризму зумовлені багато в чому різними функціями, які покладаються на державні установи, покликани боротися з цим явищем⁹. Досить цікавим є погляд на свою “діяльність” зі сторони самих терористів. Так, один із найвідоміших терористів І. Санчес (на прізвисько Карлос) в одному інтерв'ю сказав, що: “терор – це війна. Терор – це воєнна стратегія і засіб боротьби, покликаний перемогти об'єкт за допомогою страху”.

Сучасні науковці з кримінального права характеризують тероризм у контексті злочинів проти громадської безпеки, що полягає у здійсненні вибуху, підпалу або інших дій, що створюють небезпеку для людей або настання інших суспільно-небезпечних явищ з метою порушення громадської безпеки, залякування населення або вплив на органи влади, а також погроза вчинення таких дій. Як соціальне явище тероризм становить ідеологію, політику, філософію життя суспільних екстремістських сил, які обирають насильницькі форми зміни державного ладу та суспільного життя. Фактично це є результатом нездатності слабшої меншості переконати у своїй правоті правлячу більшість.

Отже, з огляду на таке можна вважати тероризм засобом протиправного протистояння або примушування. При цьому насильство з історичним розвитком втратило свій індивідуально-направлений характер, і тепер спричиняє загибель і поранення великої кількості невинних жертв. Оцінюючи вплив і важливість економічних факторів, політолог Е. Панін припустив, що політичний екстремізм і тероризм проявляються у тих країнах, де багатству незначної меншості населення протиставляється злиденність та убогість більшості людей¹⁰, і серед них поши-

рюється відчай, що ситуацію змінити законними шляхами не вдасться.

Враховуючи тенденції до розвитку соціального явища тероризму, у наш час науковці зосереджуються на декількох гносеологічних напрямках дослідження. Перший об'єктивно пов'язаний з вивченням історії еволюції тероризму як способу розв'язання гострого суспільного конфлікту Цієї точки зору дотримуються А. Попов, Е. Ляхов та ін. Другий – зосереджений на теоретико-науковому підході до вивчення природи тероризму, особливостей розвитку терористичної діяльності. Ще одним напрямом вивчення можна вважати аналіз та узагальнення терористичного акту як злочину, визначення його ознак, форм і методів боротьби з ним, яким активно займається В.Ф. Антипенко.

Останні дослідження вказують на цікаві результати вивчення тероризму за допомогою синергетики. Слід сказати, що вона є порівняно новим міждисциплінарним напрямом у сучасній науці, що забезпечує об'єктивне пізнання кризових антропогенних явищ, нестабільності, нелінійності та суперечностей в суспільному розвитку та пропонує адекватні засоби спрямування цих процесів. Дослідники констатують, що синергетика допомагає освіжити дослідження еволюції соціальних систем, причин кризових явищ, спрямовує до адекватного розуміння розвитку країн і регіонів, які проходять різні етапи соціального розвитку. У першу чергу нас цікавлять теоретичні можливості даної теорії щодо керування та регулювання процесів у сфері протидії тероризму.

Безперечно, система побудови протидії з тероризмом має характеризуватися злагодженим управлінням, яке відбувається за допомогою державного апарату. Водночас аналіз і дослідження цієї системи з позицій синергетичного підходу дає можливість та акцентує увагу вченого на проблемі співіснування організаційних та автономних організаційних елементів, які можуть існувати в ній. Дослідник Ю. Данілов вважає, що сучасна синергетика претендує на місце передового міждисциплінарного напрямку наукової гносеології, яка повинна займатися вивченням і розробкою складних систем, що складаються з множинності елементів, частин, які взаємодіють між собою на різних мікро- та макорівнях¹¹. Синергетика, що направлена на вивчення принципів поведінки та розвитку складних, нелінійних і структурованих систем, які автономно розвиваються (в т. ч. терористична діяльність), виступає потужним базисом узагальнення напрацьованого. Яскравим прикладом дослідження у сфері синергетики є роботи Г. Хакена.

Важливим аспектом синергетичної методології є вивчення її як сучасної основи для моделювання складних процесів. Це дає змогу при дослідженні складних об'єктів використовувати нелінійні диференційні рівняння, оскільки вони мають дуже велику кількість варіантів еволюції об'єкта, що досліджується, з урахуванням фактора самовиникнення тих чи інших корегуючи чинників. Поряд з цим найважливішим принципом нелінійності є принцип відкритості. Не менш цікавим є принцип складності, тобто можливості безупинного ускладнення структури системи в процесі її еволюції. Соціально-економічна система характеризується нелінійністю розвитку, що означає альтернативність шляхів еволюції і можливість вибору з цих альтернатив.

Взаємозалежність і ускладнення світу роблять усе актуальнішим його вивчення з позицій інституціонально-еволюційної теорії. Революції у своєму русі супроводжуються зміною ідеології. Новий генотип зароджується в старій системі і поступово витісняє застарілі елементи з цієї системи. У цьому сенсі питання соціального характеру тероризму, як чинника самоорганізації та еволюції

суспільства, є цікавим для аналізу та подальшого дослідження¹².

Тероризм є системною небезпекою, оскільки несе в собі загрозу всій системі національної безпеки України¹³. Функціонування такої системи весь час супроводжується постійними впливами як зсередини, так і ззовні. Нині, маючи в арсеналі синергетику, ми маємо можливість пояснити ті процеси, які раніше вважалися просто випадковістю. Саме тому тероризм не можна вважати чимось непередбачуваним.

Можна зробити висновок, що тероризм як система має декілька шляхів розвитку, через що актуалізується проблема його протидії за допомогою обрання цією системою потрібного шляху розвитку. Ми підтримуємо точку зору науковців, які вважають тероризм відкритою нелінійною системою, здатною до самоорганізації. У точках її збудження та перелому трапляється розгалуження можливих шляхів розвитку, через що ускладнюється завдання прогнозування її подальшого розвитку.

1. Антипенко В.Ф. Международная криминология: опыт исследования терроризма: Монография. – О.: Фенікс, 2011. – С. 17. **2. Петришев В.Е.** Заметки о терроризме. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 19. **3. Кожушко Є.П.** Сучасний тероризм: Аналіз основних напрямків. – Мн., 2000. – С. 45. **4. О противодействии терроризму:** Федеральный закон РФ. – М., 2006. **5. Про боротьбу з тероризмом:** Закон України. – К., 2003. **6. Багрій-Шахматов В.** Постатейний науково-практичний коментар до Закону України «Про боротьбу з тероризмом». – К.: Юстиніан, 2006. – С. 218. **7. Про боротьбу з тероризмом:** Закон України. **8. Багрій-Шахматов В.** Цит. праця. **9. Хоффман Б.** Терроризм – взгляд изнутри. – М.: Ультра. Культура, 2003. – С. 33. **10. Панин Э.А.** Социальная природа терроризма и экстремизма // Общественные науки и современность. – 2002. – № 4. – С. 38. **11. Данилов Ю.А.** Герман Хакен о синергетике // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – С. 22. **12. Крутов В.В.** Теоретико-правовые и тактико-социальные проблемы борьбы с терроризмом. – К., 1998. – С. 96. **13. Ліпка В.А.** Системний підхід до побудови еталонної моделі забезпечення національної безпеки // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – № 2. – С. 21.